

זאב ז'בוטינסקי בין אש לבנים*

(בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו)

א. מושג ה"מנהיג" בעיני ז'בוטינסקי ובעיני הסידי

במאמר קצר בשם "מנהיג" משנת תרצ"ד (1934)¹ נדרש זאב ז'בוטינסקי — ולא בפעם הראשונה — לברר את מושג המנהיג. לא בפעם הראשונה — משום שניכר היטב, כי העסיקה אותו מאד שאלת מעמדו בתנועה שהנהיג, בירור זה חשוב היה בעיניו הן לגבי עצמו והן לגבי אחרים. "כלום חוק הוא זה" — כתב — "שכל מה שמרבים להתעסק באיזו תופעה שהיא, הרי היא נעשית סתומה יותר ומובנת פחות?" כיצד נעשה הרצל מנהיג? האם משום שהיה "בעל טבע של מנהיג"? ומהו בכלל טיבו של מנהיג? "עכשיו — הוא ממשיך (במאמרו משנות העשרים והשלשים) — יש אופנה של מנהיגות. כמעט אצל כל העמים שוררים געגועים רומאנטיים אל הרפתקנות, וכשאין אישיות מתאימה, הרי תופסים בלתי-מתאימה, מזכים אותה בתואר ומנסים להתייחס אליה כאל "מנהיג" אמיתי. אנו, היהודים, שאפילו בשעת ההתרוממות הגדולה ביותר של ההתלהבות הציונית נשארים אנו נאמנים לציוויי ההתבוללות, מחקים, והחיפוש אחר בעלי-טבע של מנהיגים גועש אצלנו כמו אצל השכנים, ובאותן תוצאות ממש. — בנינו ישתוממו כשיקראו פעם את הביוגרפיה האמיתית של אותם המנהיגים, שהם מרובים כליכך כמעט בכל הארצות; ישתוממו, כשיתגלה שהרבה מהם ולעיתים קרובות ביותר היו בעצם לא יותר מסמרטוטי-כיתנה רכים בידי סביבתם המקרית. מה שקשה ביחוד להבין, וזה המינסטאליות של אלה, שכמהים ל"מנהיגים". על רקע התופעה ה"מודרנית" של "מנהיגות" היה, לדעתו, הרצל מנהיג בעל אופי שונה לחלוטין: הוא לא היה מנהיג בגלל תוארו, בגלל תפקידו, אלא בגלל שהציבור "פשוט ציית לו". הוא היה, בלשונו של סופר רוסי אחד, "כובש-מחשבות". הוא לא בא בתביעה להנהיג, אבל העם נסחף אחריו כפי ש"נסחפים עליידי" זמרתו של בעלי-כשרון — מפני שה"ניגון" שלו מביע את הגעגועים של עצמו. ויש עוד סימן: אדם כהרצל, כשהוא מת, ועוברות שלשים שנה, עדיין הוא נשאר מנהיגו. בלי להתייחס לניתוח ולאפיון של מרכיבי המנהיגות של הרצל, הרי ברור, דומני, כי ז'בוטינסקי ביקש במאמר זה לברר גם לעצמו וגם לאחרים את מאפייני המנהיגות שלו עצמו. לא "מנהיג" העונה ליצר ההרפתקנות והכמיהה למנהיגות בכל-מחיר; לא "מנהיג" שטחי, שהוא בעצם יציר-דמיונו של ההמון; לא "מנהיג" בכוחם של תארים רשמיים, — אלא מנהיג שכבש את המחשבות של בני-דורו ונתן ביטוי, פורקן וכיוון לחוויות-עולמם.

* הרצאת המחבר ביום עיון מטעם בית-הספר ליהדות. אוניברסיטת ת"א ומכון ז'בוטינסקי, ביום 4.12.80.

לריקמה הרגשית העמוקה ביותר שלהם, ובשל כך עיצב למעשה את עולמם. ואין ספק, כי מה שאמר על הרצל נכון הוא כלפי תנועתו שלו, אפילו ביהדות-חיוניות, וכי תופעה זו של מנהיג הנשאר "מנהיג" ו"כובש-מחשבות" (אפילו "שולט-במחשבות") של אלה המגדירים עצמם כתלמידיו וממשיכי דרכו ארבעים שנה אחרי מותו, אכן היא תופעה מיוחדת וראויה לציון.

זוהי תופעה מיוחדת וייחודית של מנהיגות, ולא רק משום שז'בוטינסקי "החזיק מעמד" נוכח הכמיהה ההפוכה של "ניפוץ אלילים". אין כמדומה מנהיג ציוני, שהיחס אליו במסגרת התנועה הציונית כולה היה קוטבי כליכך. מצד אחד תואר ע"י יריביו כמדינאי וכמנהיג "שטעה והיטעה" לאורך כל הדרך; מנהיג, "שהמליצה העקרה בפיו, לא ריאליסט, ואף אדם פשטני ושטחי"; ומצד שני — בעיני חסידיו — מנהיג מדיני כליל-השלמות, שלא טעה בהצגת המטרות ובאבחנת הבעיות, אדם רבגוני, מוכשר בכל תחומי פעילותו, מושלם. לפנינו איפוא — אדם בעל תדמית שהערכה קוטבית עליו, שקוטביותה הלכה והחריפה ככל שהועמדה במרכז של התנצחות רעיונית ושל יריבות פוליטית מקיפה-כל. אדם שזכה לשפע של תיאורים, אפיונים והגדרות, ואשר לדבריו, ולא רק לאישיותו, הוענק מעמד "קנוני" בתנועתו. לא זאת בלבד שתהילתו לא פגה ולא זתתה, אלא אף זאת, שגם ארבעים שנה לאחר-מותו מוצאים השראה בכתביו, מנסים לפעול לפיהם, מחפשים בהם השראה וצידוק לכל מעשה חשוב. מבקשים — הייתי אומר — בעיקר תחושה מוצקה של קשר רצוף לא רק אל מסכת רעיונות ולא אל תנועה פוליטית — אלא גם תחושה של קשר רצוף אל אדם אחד ואל משנתו, והוא — זאב ז'בוטינסקי.

ב. הדינאמיקה הפנימית בתנועה שמאתורי ה"פרסוניפיקציה" שלה

בדברים הבאים אין בכוונתי להעריך את ז'בוטינסקי, את משנתו ואת פעלו ההיסטורי; לא לשפוט ולהעריך היכן צדק, והיכן טעה, היכן "הקדים את זמנו" והיכן "לא הבין את זמנו". דומה שהעיון בו ובמשנתו ריוויים יתר-על-המידה בשיקולים ערכיים ופוליטיים. מאז ראשיתה של התנועה הז'בוטינסקאית ועד היום מלווים אותה שפע של דברי הערכה, אפיון ופרשנויות והיפוש אחר הרלוונטי והאקטואלי — ומאידך גיסא — היפוכם של דברים; עד שחוששני, שהליכה במסלול זה חייבת להביא כמעט תמיד לחזרה על דברים שגורים ולהתנצחות בין פרשנויות של טקסטים; רוצה אני איפוא להמנע מהתנצחות, שרקעה פוליטי-מפלגתית. בדברי אנסה לבחון את מערכת-היחסים כפי שהתפתחה והיתה קיימת בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו — התנועה הרוויזיוניסטית, או "התנועה הלאומית" הז'בוטינסקאית, כפי שיש מכנים אותה.

כותרת הדברים שבפי — "בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו" — אומרת לכאורה, כי לפנינו תנועה שקמה מכוחו של אדם אחד, שחולל אותה, הנהיג אותה, עיצב את דרכה, "כבש" את מחשבותיהם ואת רגשותיהם של חבריה, כיוון את דרכם וממשיך לכוון את מעשיהם גם אחרי מותו. תנועה שראתה בו ללא-פקפק מנהיג, מורה-דרך ולמעלה מזה — מורה-חיים; אדם שעיצב ביוגרפיות של יחידים וביוגרפיות של דור, אדם, שהיחס בינו לבין תנועתו, שאיננה כת קטנה או קבוצה קטנה ומצומצמת של קנאים, היה יחס שאין לו כמדומה מקבילה במפלגות הציוניות האחרות. אבל כותרת-הדברים מתכוונת גם למשהו אחר. לתופעה אחרת, שגם היא נוכחת מאחורי התדמית המוצקה והמיתוס הפוליטי;

ד. התפתחותם של הלוקי הדעות בין ז' לבין מפלגות הפועלים

יש קו מוצק של רציפות בהשקפותיו של ז'בוטינסקי, בדפוסי התנהגותו ובתגובותיו, באמצעים שהציע לנקוט, במזג-הרוח שלו וכו'. אבל ברגע שהחליט לצאת מתוך המימסד הציוני הרשמי ומרגע שהפך מנהיגה של תנועה אופוזיציונית חל שינוי מסויים אם לא "עמדותיו", במובן של השקפותיו הבסיסיות, כי אז במעמדו ובעמדתו בתנועה הציונית. אותו ז'בוטינסקי שכתב ברגע של הפוגה (או אמת פנימית) "אני מטבעי יושב אהל, והבריות תמיד סחבו אותי לפוליטיקה", חזר להיות ז'בוטינסקי, הרואה במדינאות את סוג האמנות הנעלה ביותר. יש בהחלט הבדל מכריע בין מדינאי אקטיביסטי, הפועל במסגרת של אחריות פורמאלית לביצוע מעשים, לבין מדינאי אקטיביסטי העומד בראשה של תנועה פוליטית אקטיביסטית-רדיקאלית ועממית.

בראשית פעילותו האופוזיציונית של ז'בוטינסקי ניסה מ. גליקסון, עורך "הארץ" לפרש את התמורה שחלה לדעתו באיש אחרי הפרישה ב־1923. קודם לכן — כתב גליקסון — היה ז'בוטינסקי מנהיג בעל עין בהירה וצופייה למרחוק, הוא היה ריאליסטן פראגמטי בעל שלמות נפשית. אדם שאינו מסוגל להיות מנהיג מפלגה בגלל תכונת ההתפשרות והמתנות שלו. שלמות נפשית וחוסן מוסרי כפי שיש בו, כתב גליקסון, הם "אסון וחטאת לגבי מנהיג פוליטי". והנה, ב־1927, כבר מצא בז'בוטינסקי עודף טמפרמנט נצחני ופאראדוקסאלי, סתירות פנימיות המקדיחות את התבשיל ואובדן החוש הריאליסטי. מה שאירע, הסביר, שז'בוטינסקי הסתגל מהר ל"אש הקש של הקלובים הרוויזיוניסטים בארץ-ישראל"³. מעניין, שבעבור שנים, מתוך התנועה עצמה, יהיו מי שיאשימו את ז'בוטינסקי — מצד אחד — בהסתגלות רבה מדי להלך-הרוח של ה"ציונות הכללית" שבתוך התנועה, ומצד שני — בחוסר-יכולת להגיע לפשרות נחוצות ובהיעדר כל חוש טקטי.

לז'בוטינסקי היו רעיונות והשקפות לפני שהפך למנהיגה של תנועה פוליטית. בהשקפותיו ניתן למצוא כאמור קו של רציפות מוצקה, אך גם תמורות ושינויים בשאלות יסוד. היתה לו השקפת-עולם לפני שהיתה לו תנועה, ואילו לתנועה, שהלכה בעקבותיו והפכה אותו למנהיגה, היו רעיונות והשקפות לפני שהיה לה מנהיג. היו לה גם גיבורים (הרצל וטרומפלדור), אבל לא היה לה מנהיג. כשנתבע ז'בוטינסקי ללכד יחד את הקבוצות האקטיביסטיות השונות והמפוצלות במזרח אירופה ובמערבה הוא הפך מנהיג של קבוצות שדמותן כבר עוצבה קודם-לכן. זאת ועוד — הוא היה אמנם המנהיג המוכתר והבלתי-מוכתר, והמונים שהצטרפו לתנועה הצטרפו אליה מכוח אישיותו שלו, אבל התנועה קמה בראש ובראשונה משום שענתה על צרכים חווייתיים, חברתיים ורעיוניים של שכבה יהודית רחבה. לז'בוטינסקי לא היתה משום כך אפשרות מלאה לשלוט ולכוון את התפתחותה של התנועה מבהינת הרכבה החברתית. במידה מסויימת אפשר לומר שגורלו היה דומה לגורלו של הרצל: הרצל הקים תנועה ומסגרת, כדי לנהל מדיניות על בסיס של עורף עממי מאורגן ומגובש, אבל לתנועה ולמסגרות שלה היו שורשים עמוקים ומורכבים הרבה יותר, והתוכן שמסגרות אלה התמלאו לא היה מותנה בשום פנים רק ברצונותיו ובציפיותיו של הרצל מן התנועה.

את ההתפתחות, שחלה במידה מסויימת בכמה מן העמדות של ז'בוטינסקי ובתפקיד שמילא אפשר ללמוד, בין השאר, מהתפתחות יחסיו עם תנועת העבודה הארצישראלית. למרות היחס הקר בדרך-כלל, בינו לבין מפלגות הפועלים, בשל התוכן הרעיוני והחווייתי

לתופעה של קיום יחס דו-ערכי ומערכת של מתיחות בין התנועה לבין מנהיגה ובין המנהיג לבין תנועתו. הפרסוניפיקציה של התנועה הז'בוטינסקאית בדמותו ובאישיותו של זאב ז'בוטינסקי, המובלטת ומודגשת בדברי חסידים ויריבים, איננה עובדה היסטורית מוחלטת וחד-משמעית. יתרה-מזאת — הצגה חדר-ממדית וחד-משמעית כזאת של העובדות לא רק יוצרת מיתוס פוליטי; היא גם מטשטשת את אחד מגורמי הדינמיקה הפנימית החשובים והמכריעים ביותר הטבועים בהיסטוריה של התנועה הז'בוטינסקאית.

ג. מאמצי ז' למזג "אש" ו"מים" באידיאולוגיה ובשיטה

ענייני אינו בשאלה — איזו דמות "באמת" היה ז'בוטינסקי? האם יש פער בין דמותו הציבורית לבין דמותו הפרטית? האם יש ניגודים בין הדמות הציבורית כפי שהיא משתקפת מזכרונות ומדברי-הערכה ומהופעותיו הפומביות שלו עצמו, לבין הדמות הפרטית "האינטימית", כפי שהיא משתקפת מפרקי-זכרונות אחרים וממכתביו הפרטיים בינו לבין ידידים קרובים — שלא לפרסום? ידוע כי מתוך השפע העצום של דברי-ההערכה והזכרונות על ז'בוטינסקי לא עולה דמות אחת, ברורה וחד-משמעית; כמעט לכל אחד יש "ז'בוטינסקי שלו", ומעבר למכנה-המשותף של הדמות עולים גם סתירות וניגודים. הרבי-גוניות של הדמות, כשרונותיה ועיסוקיה, הביאו לא מעטים לנסיון לברר האם לפנינו דמות שלמה, שהצליחה ליצור מזיגה (סינתזה) של מרכיביה השונים, האם לפנינו דמות, שחיה ופעלה בתוך ניגודים אישיים, אבל ידעה ליצור את ההבחנה החותכת ביניהם (למשל — בין ז'בוטינסקי איש האמנות, האסתטיקן לבין ז'בוטינסקי האיש הציבורי והפוליטי)², או האם, כדברי מבקריו הבוטים (ש. צמח), היה רק "דמות מנומרת מאד", עשויה צירופים שונים שלא התלכדו לכלל שלמות אחת?

ניגודים אלה — או השלמות אלה — מענינים בעיקר את הביוגראף. ההיסטוריון עשוי להיות מעוניין יותר בשאלת מנין נובע הפער העמוק כל-כך בפרשנות משנתו של זאב ז'בוטינסקי? האם יש הבדל בין ז'בוטינסקי בשנים השונות של: 1905, 1919, 1931 ו-1939, או שניתן למצוא קו ברור ורצוף של התפתחות, שלה רק גווניו אך לא שינויי תוכן? מהו המקור לזיכוח המתמשך לא רק על "הצדק" או "איה-הצדק" של הרעיונות וההשקפות שלו, אלא אפילו באשר לתוכן ה"ממשי" של הרעיונות? האומנם לפנינו דמות, שצד אחד מפרש אותה נכון ואילו הצד האחר עוסק כל-כולו בסילוף והטעיה? דומני, שכדי לענות על השאלות האלה יש צורך להיחלץ ממסגרתו של הדיון המקובל והשגור ולפנות לבחינה מדוקדקת יותר של התפתחות רעיונותיו של ז'בוטינסקי בהקשר ההיסטורי המיוחד, המיידית והמשתנה בו גובשו, ועוד יותר — לבחון את שמילאו הרעיונות הללו ואת התפקיד אותו נועדו למלא. ז'בוטינסקי היה אישיות פוליטית ובתור שכזה יש לבחון את מעשיו ואת מהלכיו גם על פי טיבו של "הנימען" אליו כוונו דבריו. אנסה לטעון ולהוכיח, כי ז'בוטינסקי היה — בלשון מטפורה שלו עצמו — איש של "אש" ו"מים" בעת ובעונה אחת; "אש" ו"מים" הן בתוכן והן בשיטה; הוא ניסה להביא לידי מיזוג את שני היסודות האלה, אבל הדינמיקה הפנימית העמוקה של תנועתו נובעת בראש ובראשונה מהמתח המתמיד בין יסוד ה"אש" ויסוד ה"מים" שבה — ובו.

על יסודות חברתיים רופפים, לדעתו, שקלסתר הפנים שלהם מעורפל, שהם חסרי כוח התארגנות, והם חסרי מוטיבציה אקטיבית. למעשה — האקטיביזם המדיני שלו, בחפשו אחר תמיכה חברתית מאורגנת, נאלץ לסמוך על כוחות חברתיים שלא היו — לדעתו שלו — הכוחות המתאימים ביותר לכך למן ההתחלה.

הסתירה בין הענקת מעמד הבכורה בתחום המעשה הכלכלי-ההתיישבותי לסקטור הפרטי היצרני לבין ההשקפה הלאומית האקטיביסטית, שעמדה בניגוד למינימאליזם הציוני (לפי הפירוש הרביזיוניסטי) של מעמד זה לא נפתרה, לדעתי, לא בתחום ההלכה ולא בתחום המעשה. אבל הנסיון להכליא את הרעיון המדיני עם מעמד חברתי זה הוליד תוצאות מרחיקות-לכת. התברר, כי כדי להציג אידיאולוגיה שלמה של תנועה לא די בעקרונות-היסוד של ההשקפה המדינית, אלא יש צורך לגבש מערכת שלמה של רעיונות והצעות בכל תחומי החיים. ז'בוטינסקי ראה צורך לעצמו אחרי 1923, להעניק לגיטימציה רעיונית לבחירה הכמעט כפויה שלו; להעניק לסקטור הפרטי ולשכבות הביניים אידיאולוגיה, תודעה עצמית ותחושה של בכורה ושליחות. התוצאה היתה בלתי נמנעת — העמקת הקיטוב בינו לבין תנועת העבודה גם לתחומים חדשים.

נעשו, כמובן, עליידו נסיונות עיוניים לפתור את הסתירה הפנימית הזאת, למשל על-ידי ההבחנה בין "בורגני" צר אופקים, המשועבד לקניינו הפרטי, השמרן והפאסיבי מבחינה פוליטית, לבין ה"אזרח" בעל התודעה הפוליטית, הפטריוט האקטיביסט. לשם כך פיתח הנהגה שתנועתו תהא מורכבת בראש ובראשונה מ"צעירי המעמד הבינוני", קבוצה של אקטיבה צעירה ועממית, כזאת שאלה כבר פנה בנאומו למסדר הסטודנטים "חשמוניאה" בריגה ב-1923. לצורך זה גם ניסח את הטענה, כאילו תנועתו — בגלל עמדותיה ובגלל שאינה מייצגת אינטרס כלכלי וחברתי מובהק — היא על-מעמדית ונייטרלית, "מוניסטית". אבל הסתירות שכבר צוינו לא נפתרו על-ידי הבחנות אלה. התנועה הוסיפה לייצג שכבה חברתית מסוימת, ואילו חלק אחר של שכבה זאת, שהיה לכאורה חסר אינטרסים מישקיים מוגדרים, מצא עצמו כשהוא מתייצב בצורה מובהקת וגלוויה לצידו של צד אחד בויכוח החברתי-ההתיישבותי, לא רק מתוך שיקולים של תכלית ציונית, אלא גם מתוך שיקולים אידיאולוגיים מובהקים ומנוסחים.

התהליך שקרה כאן אובחן כבר היטב על ידי ז'בוטינסקי עצמו כעשר שנים לפני שאירע בתנועה הציונית; כשניתח ב-1915 את הלאומיות של המעמד הבינוני במזרח אירופה כתב כך: "ליבראליזם צרוף, מופשט, ככל שתהיה הגושפנקא שלו, אינו לפי השגתם; מעמד בינוני אינו נוהג אחרי ליבראליזם, אם אינם מחכימים ליתן לו תוספת של דבר-מה אחר. להיענות לתעמולה הסוציאליסטית לא יוכל המעמד הבינוני מבחינה אורגנית; האידיאלים הכלכליים של החוגים הללו מן ההכרח שיהיו תמיד ריאקציוניים... יש רק סיסמה אידיאלית אחת, המסוגלת בנסיבות אלו להרים את המוני המעמד בערים, לטהר ולהאציל את השקפת עולמם — הסיסמה הלאומית. אם נוהים הם עכשיו אחרי הימניים, הרי לא רק מפני שאנשי הימין מטיפים ליד קשה ולזרוע נטויה, אלא רק מפני שאנשי הימין הצליחו לנגוע בנימה הלאומית שבקרבם⁶. לא רעיונות של ליברליזם מופשט ולא הגנה אידיאולוגית על סקטור כלכלי מסויים הם שהניעו תנועה פוליטית, חברתית ובעיקר — תרבותית — כמו התנועה הרביזיוניסטית, אלא הלאומיות עמוקת החוויות, רבת הסמלים ומרובת התקוות והציפיות. לא רעיונות של ליבראליזם כלכלי או פוליטי אלא צירוף של אנטיסוציאליזם ולאומיות אקטיבית. וכדי להיענות לתביעות

השונה שלהן ושלו, גילה ז'בוטינסקי הערכה על בסיס פראגמטי לתנועת העבודה כתנועה חלוצית-אליטאית-מגשימה. הוא ראה בה שותפה מתאימה למדיניות האקטיביסטית שלו. למרות נקודות-המחלוקת בענין ההגנה על תלחי ולאחר-מכן, עדיין תיאר את העליה השלישית בתיאורים אוהדים וחמים ביותר. יחסו — אז — היה אוהד הרבה יותר מיחסו של ווייצמן, שעוד ב-1920 תיאר את ההתיישבות השיתופית כהתיישבות שיש בה נטייה לכיתתיות: "מידה גדושה של התבוללות רוסית ושכיתיות זו מוליכה לקנאות", המולידה מעין "ברית ממורמרים". רק אחרי 1923 הפכו מפלגות הפועלים ל"ילדי הפינוקים" התלויים ב"צלחתו של ווייצמן". ההקשר ההיסטורי המידי לתהפוכה זאת ידוע, אבל בכל-זאת יש הבדל בין מאבק עקרוני על חלוקת-משאבים, סדרי עדיפויות ושיטה מדינית, לבין מאבק פוליטי ורעיוני טוטאלי שבמהלכו מנסה כל צד להשמיט את הבסיס הרעיוני והמוסרי של הצד השני.

טענתי היא כאן, כי עד 1923 היו חילוקי-הדעות בין ז'בוטינסקי לבין מפלגות הפועלים חילוקי-דעות הנובעים משינויי גישה וטקטיקה ומעולם רוחני שונה שבמוצאם; רק כשנוצר הקיטוב הפוליטי והאירגוני ז'בוטינסקי הפך מנהיגה של תנועה חברתית-רעיונית הנאבקת על השלטון ועל ה"נפש" הציונית, נוצר הצורך — המודע — לגבש אידיאולוגיה טוטאלית נגדית.

עוד בנובמבר 1925 כתב ז'בוטינסקי, כי אין לו ספק בכך שהמעמד החברתי המרכזי בציונות מבחינת האיות האנושית וכושר הפעולה הוא הפרולטריון היהודי, או למעשה, כפי שהתכוון, לאינטליגנציה היהודית העובדת. מעמד הפועלים היהודי, כתב, מורכב מ"מיטב החומר שבעולם", נוצר אינטליגנטי המבקש "תיקון של פשטות"⁴. אלא שה"צרה" עם שכבה חברתית איכותית זו הוא, שדבקה בה האידיאולוגיה הסוציאליסטית והיא שקעה במינימליזם לאומי ומדיני. "אחדות העבודה" ויתרה על האקטיביזם המדיני שלה לוייצמן, משום שזקוקה היתה לעזרתו החומרית, כדי לממש את הציונות המעשית-סוציאליסטית שלה.

ה. חשיבותו של המעמד הבינוני בעיניו של ז'בוטינסקי

אם מעמד הפועלים החלוצי אינו יכול להיות הבסיס החברתי שישא את רעיונותיו הפוליטיים, מי יהיה אפוא המעמד החברתי האחר אליו ניתן לפנות ואותו אפשר לגבש במסגרת פוליטית חדשה? מסקנתו של ז'בוטינסקי היתה — בין השאר בעקבות "העליה הרביעית" — כי הרוויזיה הפוליטית והלאומית בציונות חייבת להתבסס משום כך על "המעמד הבינוני", כי זהו מעמד חסר אידיאולוגיה חוץ-ציונית. כשנודע לו, למשל, שבין תומכיו בארץ ישראל יש גם פועלים חברי ההסתדרות הכללית, הביע את שמחתו על כך במכתבו אל גרונברג וכתב: "מה צורה ילבש הדבר אינני יודע. אולי יתברר כי הצדק אתך (כלומר שגם פועלים הולכים אחריו), אז אשמח".

הבחירה ב"מעמד הבינוני" היתה בעייתית מהרבה בחינות, גם מבחינה רעיונית. השכבה העממית, שכונתה על-ידי "מעמד ביניים" לא היתה דווקא מבין אותם בעלי רכוש שעלו ארצה, והוא עצמו התקשה לצייר את קלסתר-הפנים שלה. "האמינה לי" — כתב לדיד קרוב — "כי אני אומר זאת לא ברוגז, אלא בצער, אני יודע בעצמי כי שאר האלמנטים (החברתיים) רופפים ואין לסמוך עליהם"⁵. כלומר, הוטל עליו, כך סבר אז, להישען

הבאות מתוך הציבוריות הזאת עצמה, היה צורך בצירוף של אנטי-סוציאליזם ואפילו אנטי-סוציאליזם בסיטונות (בסתירה לקביעתו של ז'בוטינסקי כי הוא אינו נמנה על חסידיו ה"אנטי מרכזים בסיטונות") ולאומיות פשוטה, חד-משמעית, ללא סייגים וללא-ספקות.

1. מעמדו של ז'. בתנועה הרעיונית

היה אם כן צורך "למצוא" את הציבוריות אליה פונים ואותה רוצים לגייס, להגדיר את אופייה ומהותה, לאבחן את שאיפותיה ולהיענות להן. אחד הצרכים של הציבוריות הזאת היה — מנהיג. כפי שכבר ראינו, ז'בוטינסקי היטיב לאבחן את השורשים הפסיכולוגיים העמוקים של הצורך במנהיג, וכי היה לו יחס דרמטי למעמד המנהיגות הבלתי-מעוררת שרכש בתנועה. תחילה אף ניסה להיאבק במעמד זה, שנרכש במהירות רבה ביותר הן בקרב הדור הראשון של התנועה ופייכמה וכמה בקרב הדור השני והשלישי. כשיצא "לכבוש את הקונגרס" מבחוץ — לא מבפנים — הרזה תחילה באפשרות להקים מפלגה פוליטית ממוסדת, מאורגנת, בעלת משאבים, כפי שצריכה מפלגה פוליטית להיות. באוגוסט 1925 כתב: "...וכל זמן שאין לו הסתדרות אמיתית, עם סניפים מאורגנים בכל מקום חשוב, עם משרדים ופקידים פעילים, ועם רכוש מפלגתי גם כן — לא אסכים לשום 'פעולה' בחוץ". קצה נפשו, המשיך, בהכרות "התקפות" בעוד "אין צבא ואין אהלים ואין קניינות... דרושה לנו רשת של אגודות ומשרדים... מכונה ביורוקרטית העובדת כשעון, אשר לחצת כפתור בידן ושמעת צלצל בבאר-שבע. ובשביל זה דרושה תעמולה ועבודת ארגון... בדרך אחרת אינני רואה".

"צבא" — קם והיה. אבל לא היה זה צבא עם "אהלים" ועם "קני רובה" ולא "מכונה ביורוקרטית משומנת". התנועה היתה, מצד אחד, קבוצות מגובשות של פעילים, ומצד שני — ציבוריות עממית רחבה, ללא משאבים, ללא אירגון, ללא עורף חברתי מוצק ומאורגן, עם קבוצות שהתלכדו במהירות רבה יחסית ממקורות שונים, ה"מנהיג" בכוח אישיותו וסמכותו האישית, הדבק המלכד את התנועה. לא היה לה — לתנועת הצה"ר — די באידיאה מנחה; האידיאה צריכה היתה בפרסוניפיקציה בדמותו של אדם מסוים. ז'בוטינסקי נרתע מעמדת המנהיג הכאריסמטי, המרגיש בגילויי הערצה ודבקות סביבו, ואף ניסה להפריד בין מעמדו הבלתי פורמאלי לבין המעמד הפורמאלי של נשיא התנועה. אבל כעבור זמן קצר התברר לו, ולוא גם במחיר פילוגים ופרישה של חבריו הותיקים, שעליו לאחד את המעמד הבלתי פורמאלי עם התואר הפורמאלי. הוא הבין את הנימוקים המחייבים אותו להפוך ל"מנהיג" מוכתר, אף שלא נטה אהדה רבה לנימוקים אלה. במילים אחרות, הוא מיסד את היחסים שהיו קיימים בינו לבין תנועתו והכיר בחיוניות הפנימית והעמוקה שיש לתנועה בהערצה מלאה כלפיו. במכתב, שהתפרסם זה מקרוב⁶, ששלח למזכירת המשרד הראשי של הוועד הפועל של הצה"ר בלונדון, שטענה כנראה נגד "פולחן המנהיג" בתנועה ונגד התודעה העצמית של "עילית" שרווחה בה, כתב:

— את נוגעת בשאלות המדאיות אותי עמוקות. השאלות הן שתיים: (א) אנחנו (ב) אני. אפילו בעיני ידידי הקרובים ביותר הנני לחזק, אם אני מדבר על "עצמנו" כעל עילית, המלה שבפי — "גזע" הפכה להלצה טובה. ולא קשה הדבר הוא להתלוצץ על כך. הרכבה הנוכחי של התנועה הוא רחוק מלהיות עילית; אולי אף ההפך מזה. אין חדש בדבר: דווקא תנועות כאלו הדוללות בטיהור מוסרי

פנימי מושכות אליהן תמיד יסודות בלתי מטהרים. כזאת קרה לאיסיים, לראשונים הנוצרים וכן גם לכת הקווייקרים בראשיתה. ביניהם רבים, שאכן בכנות רצו להיות טובים יותר, אולם אין ספק שהיו גם כאלה שראו פשוט בהרפתקה החדשה דרך נאה למדי כיצד להיראות טובים יותר מבלי להיות טובים יותר. ייתכן, ואפילו כנראה שכן הוא, שמצויים אצלנו רבים כאלה. ואעפ"י כן בטוח אני, שצודק אני: עיקרה של התנועה הוא בשאיפה לעזור להביא לעולם איכות טובה יותר ונעלה של יהודים, שיש בה פחות מפגמי הגיטו ויותר מן הסגולות של התקופה המקראית. כדי להבין זאת יש אולי לפעמים לעצום את העין, הרגילה לראייה מיקרוסקופית ומוטב להטות אוזן פנימית לרחשי הנפש. בטוח אני, שהסערה של הרביזיוניזם, אולי לאחר שנים, שבהן יגיע לשיאו, תביא ליהדות דור נעלה יותר.

בהרבה פסימי יותר הנני בכל הנוגע לשאלת השנייה. שונא אני באופן אורגאני את פולחן האישיות ונפשי סולדת מזאת. יש בפאשיזם כמה רעיונות טובים, אך אין פשוט בכוחי מבחינה פיסית לדון עליו בשלוות נפש ובמישרים — נפשי סולדת מפולחן הדוֹצ'ה כמו מכל אי הגינות ציבורית. שמשחו דומה נעשה אצלנו, נחשב בעיני לסכנה ממשית. מחיתי פעמיים — — — נגד התואר "מנהיג". בבזל הכרחתי את הידידים להעניק את התואר נשיא למנוח וו. טימוקין; הייתי עושה זאת גם בפראג (למאיר גרוסמאן), אלא שג'סטה זו בזמן כשנאסרה עלי הכניסה לארץ נחשבה כבלתי נאותה. בא אני לפגישות של קבוצות הסטודנטים אולם איני מיטיב לשיר, מה שהוא שנוא עלי, [רוצה אני] שלא יישאר זכר מכך פסלים כלשהו, וזאת לשוא. הכרח הוא הצורך בדור של ימינו להפוך אדם כל שהוא לאגדה. גם אם אכריז, שאני הנני האיש, שגנבתי מסוסקין את שעון הכיס שלו, גם זה לא יועיל. מצד שני מתחיל אני לחשוש שדאגתי המתמדת שלא לשחק את תפקיד "המנהיג" מחשש שלא להשפיע [יותר מדי] על המפלגה, שותק אני, בעוד שחובתי היא לדבר, ואפילו לעמוד בתוקף על דעתי, ככל אדם אחר.

נוכה בעיית זו עומד אני אובד עצות. — — —

שתי קביעות חשובות יש במכתב פרטי זה, שיש בו נעימה אפולוגטית מסוימת: (א) שהתנועה הז'בוטינסקאית היא תנועה שלתוכה נכנסו יסודות שונים ומגוונים (במקום אחר אמר, כי אינו יכול לערוב ל"יבול האנושי" שתעמולתו קוצרת). הרעיון של התנועה נכון הוא, אבל לא תמיד יש התאמה מוחלטת ואידיאית בין הרעיון לבין אלה הנושאים את דגלו. מכל מקום — התכלית היא העיקר ולא אלה המוציאים אותה אל הפועל. (ב) שהוא אישית דוחה את פולחן האישיות הנרקם סביבו, אבל פולחן זה ברוח התקופה הוא "הצורך של הדור". את הצורך הזה תקף במילים בוטות כאשר וייצמן ניצב על הכן — אבל עתה מצא עצמו מבין את שורשיו ומניעיו. כדי לשמור על אחדות התנועה, כדי להיענות לתביעות מתוכה, עליו ליטול לעצמו — כפי שעשה ב"1933 — את כל הכתרים. בעוקצנות בוטה כתב ליעקבי, מקורבו, בסוף 1933: "אתה וכל הדור הפאשיסטי שלך צדקת בדבר אחד: אין להסוות מנהיגות"⁷. כך או כך, גם אילו היה מנסה להילחם במעמד שרכש לעצמו, מתוך איזו רתיעה אסתטית כנה, דומה שלא היה מביא לשינוי כלשהו. לא די היה לתנועה באידיאה מופשטת, בעקרונות-יסוד מוצקים; כל אלה צריכים היו להתגלם באדם אחד ויחיד.

ו. בין הצה"ר ובית"ר — בין מפלגה פוליטית לבין תנועת נוער מחנכת

צורך פנימי זה שתואר עתה, היה בין השאר פועליוצא מהפער שהיה קיים בין מרכיבי התנועה ה'בוטניסקית'. תחילה — הפער בין הצה"ר ובית"ר, אחר־כך — הפער בין שני אלה לבין האצ"ל. 'בוטניסקי' היה מודע להבדלים התרבותיים והמנטליים של האירגונים השונים (שלא חפפו בהכרח ל"יחידות בנות דור" שונות). הרביזיוניזם, אמר, הוא גזע עבה אחד ממנו משתרגים כמה ענפים ראשיים. אבל מצב כזה בהכרח יוצר ניגודים ומתיחות. הקיטוב המהותי שכבר היה מופנם, לדעתי, בתוך התנועה כמעט מבראשית — קיטוב בין מפלגה פוליטית לבין הסתדרות נוער מחנכת. קיטוב בין ליגאליזם לבין רדיקליזם לאומי; קיטוב מופנם זה הלך והעמיק בשנות השלושים כתוצאה מתהליכים שונים ומתגובות שונות על מאורעות פוליטיים בגולה ובארץ. הניגודים בין אלה הסבו לז' כאב רב ומתח רב בגלל נסיונות ההתערבות ההדדיים של שתי התנועות זו בהתפתחותה של זו. הוא ביקש לשמור על האוטונומיה של בית"ר, אותה הגדיר כתנועה מחנכת, היוצרת אדם יהודי חדש המעוגן ב"אידיאולוגיה ופסיכולוגיה ממלכתית" ולכן קבע, שמן הראוי לא לפגוע ב"נסיון זה של חינוך עצמי ושל אחריות עצמית" (הועידה העולמית החמישית של הצה"ר — 1932), אבל הניגודים שנבעו מהאופי השונה ומהמעמד השונה (במובן של תפקוד שונה במערכת הפוליטית הציונית) היו עמוקים. מפלגה פוליטית היתה חייבת, למשל, לגקוט בתכסיסים פוליטיים, שהסתדרות נוער מחנכת היתה חייבת לזחות אותם. וכך כתב ביולי 1931 למזכיר הכללי של שלטון בית"ר: "מפלגה המשתתפת בקונגרסים ציוניים מוכרחה להסכים לפשרות תכסיסיות, שגם תועלתן השימושית בספק תלויה, בעת אשר ערכו המוכרע והחינוכי אינו תלוי בשום ספק. שלילי הוא לגמרי, מסוכן ומזיק ועלול להביא מבוכה בשורות הנוער הבית"רי... ברית תרומפלדור היא מוסד מחנך קודם כל, אחריות כבדה בעד נפש הנוער תלויה עלינו, ואסור לנו לנהל את הנוער בדרכים העלולות תמיד להביא לפשרות מסוכנות, פשרות הנוגעות בקדשי הקדשים של הרעיון הציוני. תנועת נוער צריכה להיות תנועת הקו הישן: "הן" בשבילה הוא — "הן" ו"לאו" הוא "לאו"¹⁰. הצה"ר יכולה היתה להחליט באספתה הראשונה (אספת היסוד) ב־1925 על ניסוח מתון של התביעה המדינית שלה ולקבוע, כי הציונות שואפת ל"הפיכתה המודרנית של ארץ־ישראל (כולל עבר־הירדן) לקהילייה יהודית, היינו קהילייה השולטת בעצמה, בהדרכת רוב יהודי שהוקם", וניסוח זה נחשב כפירוש אפשרי יחיד של המושג "בית לאומי" (ראה: עקרונות הרביזיוניזם, 1929); בית"ר לעומת זאת לא היתה יכולה להסכים לכך בשום פנים. במצעה לא היה יכול לבוא תחליף כלשהו למונח "מדינה". במצע הצה"ר נקבע — במשפטים הפותחים — כי המטרה הראשית של הציונות היא יצירת רוב עברי בארץ־ישראל כתנאי מוקדם לכל התפתחות נוספת; ואחרי הצהרת מטרת זאת, בא הפירוש הפרוגראמטי בעניין הסדרי קרקעות, מיסוי, מכסים וכד'. "רעיון בית"ר" פותח בסגנון שונה לחלוטין. שם נכתב: "תפקידה של בית"ר הוא פשוט בתכלית, ואף על פי כן קשה מאוד. ליצור אותו טיפוס יהודי שהעם זקוק לו, כדי להקים את מדינת־היהודים במהירות גדולה יותר ובאופן מושלם יותר". הרעיון כי הקמת המדינה הוא תהליך הדרגתי, שיש לו תנאים מוקדמים, המודגש היטב במצע הצה"ר, מובלע ברעיון בית"ר, והסיבות לכך ברורות.

אני רוצה איפוא לטעון, כי התמורות בניסוחיו המדיניים ובהצהרת הכוונות של

ז'בוטינסקי באו לא רק כתגובה ישירה על מאורעות פוליטיים כבדי־משקל, ששינו את הפרספקטיבה הציונית והיהודית, אלא גם כתגובה והיענות ללחץ של הזרם הרדיקלי־המאכסימליסטי בתוך בתנועה ה'בוטניסקאית'; זרם שלא היה יכול עוד להשלים עם ניסוחים "פשרניים" ו"מתונים" ועם תחליפים למיניהם, שעמדו בניגוד לאידיאה הברורה והחד־משמעית שעליה התחנך ועליה חונך.

ה. הגילויים הדיאלקטיים ביחסים שבין ז'בוטינסקי ותנועתו

מובן מאליו שהנסיבות ההיסטוריות המשתנות הן גורם מרכזי ומכריע בתמורות שאפשר למצוא בעמדותיו של ז'בוטינסקי בתקופות שונות. כשכתב ב־1905 ברוח הציונות המעשית: "גם על ארץ־ישראל אֵל תרעשו, אֵל תכריזו על הישגים; וכשיהיו הישגים — אֵל תצעקו על תוכניות"¹¹, או כשכתב כי "כל עוד זקוקה הציונות לדיפלומטיה ולמדינאות מוכרח וייצמן להישאר מנהיגה", הרי יש להבין את ההתבטאויות בהקשר ההיסטורי ובמעמדו של ז'בוטינסקי אותה עת. הרבה ממאמריו אפשר להבין — וחובה לפרש את תוכנם ואת סגנונם — לא כנדבכים במשנה אידאית סגורה — אלא על רקע הזמן ועל פי טיבו של הנמען. מי שמנסה, דרך משל, להסיק מסקנות מסוימות לגבי משנתו של ז'בוטינסקי על סמך מאמרים שכתב בתקופתו הרוסית, אינו רשאי להתעלם מן ההקשר התרבותי־הפוליטי המיוחד שבו נכתבו מאמרים אלה ומן הצורך להשתמש — באותו הקשר מסויים — בניסוחים ובביטויים מיוחדים.

נסיבות היסטוריות משתנות הן הרקע והן הכוח המניע, אבל בה במידה גם המבנה המיוחד של התנועה, הניגודים בתוכה וההתפתחויות החלות בה הן כוח מניע ויש בהם כדי לתת הסבר — חלקי לפחות — לסתירות אמיתיות או מדומות בהשקפתו הציונית. תיאור זה, שאני מציע, עומד בלי ספק בסתירה לתיאור המקובל — בשני המהגות: של התלמידים ושל היריבים. אלה ואלה מבקשים לתאר את המשנה ואת הפעולה כמיקשה חד־משמעית וחד־ממדית אחת. כדי להבהיר ביתר פירוט את טענתי אודקק לכמה דוגמאות:

1) היחס בין ליבראליזם ל"מוניזם". ברעיון בית"ר אכן לא מצא הד למה שכינה ז'בוטינסקי רעיונות של "ליברליזם מופשט". ברעיון בית"ר בא לידי ניסוח בהיר ביותר רעיון ה"חד־נס"־המוניזם. ואם מוניזם, כי אז אין לכרוך לאומיות והגשמה לאומית לא רק עם סוציאליזם אלא גם עם ליברליזם. אין שם דברים על בכורתו של המעמד הבינוני כמעמד מיישב, אלא יש ניסוח של מכניזם שתכליתו ליצור הרמוניה חברתית־וכלכלית מתוך שיקולים לאומיים "נייטרליים". הסינתזה ש"רעיון בית"ר" חותר להשיגה אינה בין רעיונות חברתיים והשקפה לאומית, אלא בין הרצון החופשי לבין משמעת והירארכיה, בעיה שלא העיקה כמובן על הצה"ר. הוצאת הניגודים החברתיים בעת ההגשמה הציונית אל מחוץ לתחום — לפחות לגבי מה שמכונה "תקופת הבנין" — עומדת במידה מסויימת בסתירה למה שידוע על ז'בוטינסקי (ועל מפלגתו) כבעלי תפיסה חברתית ורעיונית ליבראלית. לעומת זאת הלאומיות וההגשמה הלאומית נתפשות בהשקפה ה"מוניסטית" של ז'בוטינסקי כעומדות מעל לכל שיקול. השקפה שהמתונים ביריבים מכנים אותה "לאומיות אינטגרלית". בפרשנות על דמותו של ז'בוטינסקי מתנגשות בנקודה זאת כמה פרשנויות קוטביות: ליבראל או לאומן אנטי־סוציאליסטי? דימוקראט או חסידה של המשמעת והכפיה? וכד', והדברים ידועים. הצעתי לפתרון מחלוקת מתמשכת ונוקבת

זאת, מחלוקת עמוקה המציגה למעשה "שני מיני ז'בוטינסקי" היא בכך, שתוכן הדברים וסגנונם הותאמו במודע לאופי ולצרכים השונים של חלקי התנועה השונים ומכאן ההבדל בין שתי הגירסות.

במכתב-ידוי לבן-גוריון מהשלושים במארכ 1935, שבו כווננו אומנם הדברים לרדיקלים של מפא"י, ייתכן שבכוונה מובלעת הם מופנים גם לתנועתו שלו. במכתב זה מגיב ז'. על דחיית "הסכמי לונדון" ועל המיליטנטיות הקנאית, שהמאבק בין שתי התנועות לבש, הוא כותב לב"ג: "במה תילחמו נגד הברוטאליות הזאת, באיזו מרקחת? האם תנסו ללמד אותם את אמנותכם (כלומר, אמנות האיזון העדין בין ציונות לסוציאליזם). מסופקני אם הדור הזה מוכשר להבין אותה, או אם גם ירצה להבין אותה. הדור הוא 'מוניסטי' עד מאוד — אולי אין זה מחמאה, אבל עובדה היא"¹³. ובכן: הדור בתנועת הפועלים אותו האשים ב"שעטנו" הוא עכשיו דור "מוניסטי", אך גם הדור שלו אותו הוא מנהיג הוא דור "מוניסטי". זאת עובדה שצריך להבין אותה, ואולי גם לנהוג על פיה. אפילו אין זאת עובדה ראויה לשבח.

ולא רק התוכן — גם הסגנון. בהקשר מסוים הסתייג ז'בוטינסקי בחריפות מסגנונו של "חזית העם" משנות השלושים הראשונות והוא כתב, שמכיוון שהקוראים אינם מבינים סימבוליקה צריך להימנע ממילים חזקות, מהאשמות לא בדוקות ומהיסטריות. רק מאוחר יותר גילה הבנה לסגנונו של העתון, אחרי שגילה, כדבריו, "באיזו קבוצה מכוערת עליהם ללחום שם"¹⁴. בעצמו לא חסך באותו זמן סימבוליקה ו"מילים חזקות". לפובליציסטיקה, כך הסביר, חוקי ריתמוס משלה, שאינם דומים להוקי-השירה או אפילו לקובץ מאמרים. ואכן, ז'בוטינסקי של השירה ושל הספרות הוא ז'בוטינסקי, ש"חוקי הריתמוס" של כתיבתו שונים בתכלית מ"חוקי הריתמוס" של ז'בוטינסקי היוצא להסתערות ולמאבק פוליטי ורעיוני. ז'בוטינסקי הכותב בשביל הצה"ר כותב לפי "חוקי ריתמוס" אחרים מאלה שלפיהם הוא כותב בשביל בית"ר.

(2) המימד החברתי ב"מוניזם". ה"מוניזם" כאילו בא להוציא את המימד החברתי-מעמדי מהאידיאולוגיה הציונית ומההגשמה הציונית, לפחות לתקופת-הביניים. הגשמת היעדים הלאומיים-מדיניים היא המטרה היחידה ואין צורך בתקופה זו להיאבק על סוג החברה שצריכה ועתידה לקום בארץ. אבל "מוניזם" כזה היה, לדעתי, בלתי-אפשרי לא רק מבחינה מעשית אלא אפילו מבחינה תיאורטית. וכך מצא עצמו ז'בוטינסקי, שעסק בשאלות התיישבות וחברה במאמרים רבים מאד (שהנימען שלהם — היו חברי המפלגה) שצריך להסביר גם לחברי בית"ר את החשיבות שיש לשאלות החברתיות ("מצאתי חצי שעה פנויה, ואנסה להצביע עוד פעם על נקודה אחת בתכנית הפעולה הבית"רית — נקודה שרוב הבית"רים, לפי דעתי, טרם הכירו בחשיבותה. אני מתכוון לשאלה הסוציאלית — להכרה בניסוח השקפה חברתית מיוחדת המבוססת על יסודות הרעיון הבית"רי"). כלומר, לא די בפרימאט המדיני של הרעיון הציוני; המימד המדיני אינו יכול להיות בלעדי, ויש צורך גם במימד החברתי. התכנית שניסח ז'. היתה תכנית של מדינה בורגנית עם יסודות של מדינת סעד, אבל לא התוכן של התוכנית הוא החשוב כאן, אלא השאלה האם לא היה בתוכנית זאת כדי לסתור במידת-מה את ההגדרה ה"מוניסטית" של האידיאולוגיה הבית"רית? ושאלה נוספת: מדוע הרגיש שהבית"רים חייבים להיות מודעים לחשיבותה של השאלה החברתית ואינם יכולים להסתפק במודעות לעקרונות החשובים והמרכזיים של רעיון בית"ר?

התשובה היא, אולי, שז'בוטינסקי היה מעוניין בשאלות חברתיות יותר ממה שמקובל לחשוב, ושהיה מודע בהחלט לעובדה, כי תהליך יצירתו של הרוב היהודי בארץ ישראל — כתנאי למדינה — איננו רק תהליך פוליטי אלא גם תהליך של יצירה חברתית. זאת ועוד: הבית"רים בא"י לא היו רק שליחים של רעיון המדינה היהודית אלא היו גם קבוצה חברתית, שהיתה מעורה ומעורבת בבעיות החברתיות והכלכליות של הארץ. משום כך צריך היה להסביר להם מדוע אינם רק "בני אדם מדיניים" אלא גם "בני אדם חברתיים", להסביר ולפרש את אופן מעורבותם בהתגבשותה של החברה והכלכלה היישובית. מכאן המאמץ למזג תיאוריה חברתית-כלכלית בגוף הרעיון ה"מוניסטי", שעיקרו חינוכי-לאומי-מדיני.

לכאורה התמזגו הרעיונות ב"פשרה לאומית" וניסוח המכניזמים השונים של ה"בוררות" לתוך הרעיון ה"מוניסטי". אבל במיזוג הזה לא היה די. מה שהפך לכאורה את הרעיונות החברתיים של ז'בוטינסקי כפי שנוסחו עבור בית"ר ל"מוניסטיים" היתה ההיזקקות שלהם לדימויים מקראיים. הלבוש העברי של האידיאולוגיה החברתית של ז'בוטינסקי הוא שהעניק לה צביון של "מוניזם". מפרשי משנתו החברתית-כלכלית מתוך התנועה כותבים: "המעין שממנו שאב ז'בוטינסקי את רעיונותיו היה יהודי". או: "בתורת ישראל... מוצא ז'בוטינסקי את התרשים הכללי למבנה החברה האידיאלית במדינה העברית העתידה לבוא"¹⁵. עד כדי כך, שיש גם מי שרואה בו אחד מחשובי הוגי-הדעות החברתיים של המאה העשרים...

יש כאן פליאה. ז'בוטינסקי היה מעורה בתרבות העולמית. יומן הקריאה שלו מבלוט השפעות מודעות של הוגי-הדעות מערביים שונים. הוא בעצמו הודה, כי משנתו החברתית מיוסדת על כמה הנחות שרכש — בצורה סדירה ובלתי סדירה — ממשנותיהם של הוגים מרכזיים של סוף המאה הקודמת ותחילת המאה הזאת. מי שמזהה את ההשפעות הללו יכול להגיע בנקל למוצאן של רוב הנחותיו ורוב מסקנותיו. הוא עצמו לא התיימר מעולם להיות הוגה דעות מקורי בענינים חברתיים; מדוע איפוא שיוו לו תדמית חזקה זאת של הוגה חברתי המבסס את משנתו על מקורות יהודיים בצורה בלעדית?

המאמרים על הפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך? התשובה לכך היא, לדעתי, מפני שהמאמרים כמו: "רעיון היובל", "מעמד" ועוד, נכתבו כולם בשביל הנוער הבית"רי. נוער זה היה הנמען שלהם. ממילא ברור, כי בגלל חינוכו של נוער זה ועולמו הרוחני-חוויתי אי אפשר היה לכתוב בשבילו מאמר, שבו מובאות מלברילולה, קרנצ'ה, פופר או ובר. אלה לא אמרו לרובו של נוער זה דבר וחצי דבר. זה היה נוער שהונך על ברכי "מוניזם" שהורש ביהדות ועל-כן הופנה גם ל"אטרקיה" לאומית-תרבותית. הוא לא היה ברובו בן-בית בתרבויות העולם המערבי ולשונותיו. כמו ז'בוטינסקי; אופקיו היו צרים הרבה יותר. ממילא מובן, כי לנוער כזה צריך היה להציג רעיונות חברתיים בלבוש עברי מקורי, נטועים במקורות עבריים; בשבילו צריך היה להשתמש באוצר הסמלים והדימויים המוכרים לו והקרובים לו. כך נוצרה מעין משנה, שהיא לכאורה "עברית מקורית", ו"עבריות" זאת שלה יכולה על-כן להתפרש גם כ"מוניסטית". רעיון, שעיקרו רעיון של לאומיות וממלכתיות יהודית (או נכון יותר: עברית) שלתוכו משולבים רעיונות סוציאליים עבריים מקוריים; לא ליבראליזם, לא סוציאליזם — שהם רעיונות חוץ-יהודיים, ולכן פוגעים הם ב"מוניזם", באחדותה ובלכידה של האידיאה — אלא רעיונות, שהם

חלק אימננטי של האידיאה של תחייה לאומית מדינית ותרבותית. שוב: הנימען — אופיו, חינכו, יעדיו, הם שקובעים את התוכן וגם את הצורה ואת הסגנון.

(3) הדוגמה השלישית היא אילי החשובה ביותר בהתפתחותה של התנועה ה'ב'ר טינסקאית. האם באמת עיצב ז'בוטינסקי את תנועתו וקבע את שיטות פעולתה ואת יעדיה המדיניים בצורה מוחלטת כל-כך? האם עיצב את השקפת-עולמו של חברי התנועה בצורה דומיננטית כל-כך?

כדי לענות על שאלה זאת, יש צורך להבחין בין מטרות נכספות רחוקות לבין מטרות קרובות; וכן בין מטרות מוצהרות לבין דרכי הפעולה לשם השגתן. ז'בוטינסקי אכן קבע את היעדים המוצהרים ואת האידיאה המנחה, אבל בינו לבין תנועתו קיים מרחק רב באשר ליעדים הקרובים ודרכי הפעולה וההגשמה. גם בשנים שבהן החזיק בידו את כל הסמכויות הפורמאליות — ואולי דווקא בהן — התחוללו בתנועה תהליכים חשובים ומכריעים שלא היו פרי יוזמתו מלכתחילה. נכון, הוא יצר את האיחוד בין הצה"ר לבית"ר ועמד בראשו; הוא הביא לפרישה מהסתדרות הציונית העולמית ולהקמתה של ההסתדרות הציונית החדשה ועוד. אבל לא הוא היה היוזם של הקמת הארגון הצבאי הלאומי ושל "שבירת ההבלגה". לא הוא הדריך את האצ"ל בגולה לשם רכישת השפעה בתוך קני בית"ר. לא הוא היה, לדעתי, אבי המרד.

המחאה הדראמטית וההפגנתית של ז'בוטינסקי בקונגרס הי"ז בשנת 1931 לא באה לעולם משום שהקונגרס דחה את הנוסחה הרביזיוניסטית שיש להקים מדינה יהודית לאלתר בארץ-ישראל. לאלתר — גם לא הציעו; ההצעה של הצה"ר בקונגרס דיברה רק על כך, שיש לנסח החלטה מפורשת ובפומבי, שהקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל היא מטרת הציונות; לשון ההצעה היתה: "הדרישה של כינון בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל, פירושה — הפיכת כל שטח המנדאט בארץ-ישראל משני עברי הירדן למדינה יהודית, כלומר, לקומונוולט עם רוב יהודי". הוויכוח על נושא זה בין ז'בוטינסקי וסיעת מפא"י ולא בינו לבין וייצמן והשומר-הצעיר היה בעיקרו ויכוח טאקטי (כמובן גם עם מימד עקרוני מסוים). בשנת 1938, שנה לפני מלחמת העולם השנייה, אחרי שתכנית החלוקה בטלה, ואת כשלונה קידם בברכה, הציע ז'בוטינסקי את "תכנית העשור" כאלטרנטיבה לתכנית החלוקה; פירושה היה: תוכנית של פעולה התיישבותית, שתמשך עשר שנים שבמהלכן תקויים עלייה של מיליון וחצי יהודים וצעדים כלכליים נאותים שיכשירו את הקרקע להקמת המדינה. "כעבור עשר שנים של משטר כעין זה יש להכריז על ביטולו של המנדאט ויש ליתן לארץ-ישראל את זכות ההגדרה העצמית". והוא הוסיף: "...למרות כל הסערות המתחוללות עכשיו, רואים אנו את עתידו של חברה-לאומים כחזק ואיתן, ואת המנדאט על ארץ-ישראל כחזה שריר וקיים..."¹⁶.

העיקרון היסודי בהשקפתו המדינית של ז'בוטינסקי היה, שיש צורך ויש דרכים למצוא את האפשרויות החוקיות במסגרת המנדאט, כדי ליצור את הרוב היהודי בארץ כתנאי מוקדם להקמתה של המדינה; אפשרויות אלו ניתן יהיה להשיג אם התנועה הציונית תצהיר על כוונותיה בפומבי ותפעיל את דעת-הקהל באנגליה על ידי תעמולה אקטיבית. לשם זה שאף עד 1935 להשיג רוב בקונגרס הציוני, כדי שתהיה מאחוריו תנועה פוליטית גדולה, שתוכל להוות בסיס לפעולה מדינית אקטיבית יעילה. הוא ראה במצוקה היהודית בגולה ובפעולות המכוונות לעורר את דעת הקהל בבריטניה להכיר במצוקה הזאת — מכשיר מרכזי לקידום פעילותו המדינית. כך ראה את ה"פטיציה"

(הפטיציה ההמונית לאנגליה ולחבר הלאומים) כאמצעי היעיל ביותר במאבק המדיני שהוא מנהל (בשילוב פעולות דיפלומטיות אחרות). כמה פאתטי נשמע התיאור שלו בועידה העולמית החמישית של הצה"ר ב-1932 של מפעל הפטיציה וסיכויי הצלחתו — פטיציה שנועדה להפעיל לחץ מוסרי על בריטניה: "אין זה רק נוסח של מילים עם הרבה חתימות. זוהי תנועה; תנועה המונית רחבה... אלא שהבימה לתנועה זו — העולם כולו, ולא ארץ אחת בלבד. זהו תהליך ששלביו יחשמו את נשמת העולם, ומסירת המגילה גופה לא תהא אלא התמונה הסופית במערכה האחרונה של המחזה... מיליונים ידיים, המושטות כולן לכיוון אחד; או כשדיבר על התנגדות לבריטניה לא דיבר על מרד מזויף, אלא על אופנסיבה פוליטית "שיהא בה כדי לכפות על אנגליה — שתשנה את מדיניותה ותחזיר לעם ישראל את זכותו". כשדיבר על התנגדות ממשית בארץ-ישראל, שאיננה "התנגדות מילולית" גרידא, דיבר על צורות שונות של מרי אזרחי; מרי ולא מרד; מחאה אקטיבית ולא מלחמה במנדאט. כשעמד מול הלחץ מתוך השורות של האקטיביסטים שבתנועתו ונדרש להביע את עמדתו באשר "לשאלת ההתנגדות", ענה כי "עוד נצטרך לחשוב ולמצוא, כיצד למרר את החיים לממשלה ויחד עם זה לנצל את המצב לטובתנו"¹⁸, והציע, למשל, שביתת מיסים. הרעיונות והתחושות שיש צורך לוותר על המנדאט ואולי גם להניע את בריטניה לוותר בכוח ההתנגדות האקטיבית לא באו בעיקרם מז'בוטינסקי; כדי לעמוד על כך די להשוות את נוסח נאומו של ז'בוטינסקי בפני הועדה המלכותית ב-1937, סגנונו וטיעונו, לספר השירים שנתחבר באותו זמן ושהשפיע עמוקות על בני הדור ההוא בתנועה — כוונתי ל"ספר הקיטרוג והאמונה" של אורי צבי גרינברג. במידה רבה אלה הם שני עולמות שונים! המיסמך הראשון, שהוגש ב-1938 למוסדות התנועה הרביזיוניסטית ובו תביעה שהתנועה תציע להקים בארץ-ישראל מדינה עצמאית לאלתר, לא נוסח ע"י ז'בוטינסקי אלא נוסח בראשונה בחוברת "ענינו נשואות אל השלטון", שהתפרסמה קודם לכן בהמשכים על דפי העיתון "הירדן" כדעה אישית לא מחייבת. ז'בוטינסקי לא תבע איפוא עד שנת 1939 מדינה יהודית לאלתר ולא קרא להקים אותה על-ידי מרד בשלטון הבריטי וחיסול המנדאט. תפישתו היתה הדרגתית — לא "מהפכנית"; שיטתו היתה ביטודה מדינית וליגאלית — לא מחתרתית-צבאית. אבל הזרם הרדיקאלי-האקטיבי בשורות התנועה הלך וגבר, ובשנת 1937 התמסד ב"ארגון הצבאי הלאומי". מעתה היו נימעניו של ז'בוטינסקי (אם להוציא מכלל חשבון את הסתדרות העובדים הלאומית) גם מפלגה פוליטית והסתדרות ציונית עצמאית, גם הסתדרות נוער לאומית מחנכת, וגם ארגון צבאי מחתרתי. המתח הפנימי בין שלושת האירגונים האלה היה עמוק, חד ומקיף. כל נסיונות הפשרה, שנוסו במרוצת השנים עד 1939 נכשלו למעשה. הנסיון שעשה ז'בוטינסקי להבחין בין אחריותה של התנועה לבין מעשים חריגים של פרטים בתוכה — נכשל אף הוא. "פשרת קאלה" (של ההנהלה העולמית של ברית הצה"ר מסוף 1931) שהתירה לחברים את הברירה להשתייך או לא להשתייך להסתדרות הציונית — היתה נסיון שלא הצליח. הפטיציה לא היתה אפילו "גשר של נייר". היא ביטאה אמנם יפה את תפיסתו המדינית של ז'בוטינסקי ואת אופיה העממי של התנועה, אבל היתה חסרת-תכלית. וכך התפתחו העניינים, שהתנועה הז'בוטינסקאית הולידה מתוכה גוף, שיצא להביא את המדינה על "גשר של ברזל", בלשוןו אבא אחימאיר; לא כגוף של פרטים שלתנועה אין אחריות עליהם אלא כגוף שירש למעשה את התנועה. מה שקרה כאן בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו היתה, שהתנועה חשפה את החולשה הבסיסית שהיתה מונחת

הציונית כולה: "הבדלי שיטה השיבותם רבה מאד בתנועה שבה התכלית ה-Endziel (המטרה הסופית), היא כה רחוקה..." והדבר נכון גם לגבי התנועה הז'בוטינסקאית פנימה, ונכון פי כמה בתקופה שבה נדמה היה כי התכלית נעשית קרובה יותר. ואפשר עוד להוסיף ולטעון, כי האידיאה היא הקובעת משום שאידיאה מקדימה את זמנה ומורה את הדרך גם לאחרים; אם לא תנועת ז'בוטינסקי, כי אז מפלגות אחרות הן שאימצו בסופו של דבר כמה מרעיונותיו העיקריים וביצעו אותם הלכה למעשה. ז'בוטינסקי לא הקים תנועה פוליטית-מחנכת בלבד ולא שאף להיות חזוה, הוא ביקש להיות מדינאי, שמגיע "כלים" על לוח השחמט ההיסטורי; הוא הקים תנועה פוליטית, שנועדה להיות תנועה פוליטית מגשימה; מגשימה בעצמה ולא מנחילה רעיונות לאחרים. מנקודת-ראות זאת — המתח הפנימי, הנגודים והדיאלקטיקה בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו הם בעלי משמעות רבה.

ט. השורשים להתהוותן של תדמיות שונות לז'בוטינסקי

ונקודה אחרונה: מהם השורשים העמוקים להתהוותן של הערכות שונות ומגוונות על ז'בוטינסקי המדינאי והמנהיג הציוני — תדמית אחת המציגה אותו, בין השאר, כמנהיג כל-לאומי, ותדמית אחרת מציגה אותו, בין השאר, כמנהיג של מפלגה אופוזיציונית ומיליטנטית בלבד? אחת הסיבות לניגודים שבהצגת תדמיתו נובעת, כאמור, ממקומו ומתפקידו של ז'בוטינסקי בתנועה הציונית; ביתר-דיוק — ממעמדו כמנהיגה של תנועה אופוזיציונית בהסתדרות הציונית, החותרת לשתי מטרות, האחת: להציג אידיאולוגיה אלטרנטיבית לאידיאולוגיה של ההנהגה הרשמית, והשנייה — לכבוש את השלטון הפוליטי בתנועה הציונית וכיישוב היהודי בארץ. כתנועה פוליטית, חברתית ואידיאית לא היתה התנועה הרביזיוניסטית יכולה להסתפק בשום פנים בהדגשת הפרימאט המדיני בהגשמת הציונות. כלומר בהצגת יעדים ותכליות מדיניות. העקרונות הבסיסיים היו אמנם עמודי-התווך של האידיאה, אבל הבנין עצמו התמלא בתוכן רעיוני וחוויתי ממקורות שונים. לפיכך אי-אפשר להעריך את תפקידה של התנועה רק על פי התכליות שהציבה, אלא גם על פי כל חלוא התוכן הרעיוני ועולם החוויות המיוחד שלה.

ידידים קרובים התריעו לא אחת בפני ז'בוטינסקי על העובדה, שהתנועה סוטה או גורפת לתוך מערבולת של ויכוחים ומאבקים הזרים לה ואין להם קשר ישיר עם "היעדים הגדולים". אסור לה לתנועה, טענו, להילחם בכמה חזיתות ועליה להגביל את תחומי פעולתה. יתרה מזאת, הם טענו שהרביזיוניזם אינו צריך להתגבש לתנועה בעלת תוכן חברתי-רעיוני-תרבותי נבדל. אבל התרעות אלה לא הועילו, בין השאר משום שהיו בלתי-מציאותיות. הרביזיוניזם הציג אומנם השקפה מדינית, אבל התשתית הרחבה שלו היתה תרבותית-אידיאית. בשום פנים לא היתה התנועה יכולה להתקיים בלי אידיאולוגיה מקפת-כל. כלומר, כמנהיגה של תנועה שיש לה ענין בכל התחומים של החיים הלאומיים, צריך היה ז'בוטינסקי לדבר בכל התחומים ולהציע הצעות בכל התחומים. לא כל חלקי התנועה התעניינו באותם נושאים; היו בתנועה סדרי עדיפויות שונים ומכאן ההדגשים השונים והתכנים השונים של דבריו. הוא נטל חלק לא רק בויכוחים "הגדולים" בתנועה הציונית, אלא לקח חלק פעיל גם במאבקים ה"קטנים" וה"אפורים". לפיכך לא רק התוכניות המדיניות שלו עיצבו את דמותו ואת תדמיתו מחוץ לתנועתו, אלא גם

ביסוד השקפתו הציונית; חולשה שמקורה בפער הגדול בין האידיאה המוצהרת של מדינה יהודית והחינוך להגשמה של היעדים הלאומיים לבין השיטות והאמצעים להגיע אל המטרה הזאת. אל נימען אחד דיבר ז'בוטינסקי בלשון ההשקפה ההדרגתית-ליגאלית ואל נימען אחר בלשון הלאומיות החותרת להגשמה המלאה של הציונות ללא-שהיות. הנימען השני הוא זה, שחתר להגשמת הרעיון וגילה, כי כדי להגשים את הרעיון יש להינתק מן השיטות המדיניות שהציע המורה והמנהיג ויש לבחור בשיטות ובאמצעים חדשים. החולשה הבסיסית של שיטתו המדינית של ז'בוטינסקי לא היתה — כפי שנטען באחרונה — שתבעה מדיניות של כוח בלי שיהיה בידה כוח של ממש, אלא שהעלתה תביעות מדיניות בשם "המוסר", בלי שמאחורי הטיעון המוסרתי על המוסר יהיה כוח של ממש. כשאמר פעם ז', כי מי שאינו רוחש עוד אמון למצפוננו של העולם צריך להשליך את עצמו למים הקרים של הויסלה, הרי הוא חזוה בדבריו חזוה איומה מבלי ששיער מה קרובה היא להתממש.

נכון הוא שז'בוטינסקי תמך בשבירת ההבלגה ועודד אותה — אחרי שכבר החלה; הוא כתב על "אווונטוריות" ועודד את ההעפלה הבלתי-ליגאלית ועוד, אבל כל הדברים האלה לא באו כתחליף לשיטתו המדינית היסודית אלא כתוספת לה; בדרך כלל היו גם טטיות ממנה ברגעים של אכזבה. בעיקרם באו לפרוץ פרצות בחומת המנדאט המסולף ולהוות לחץ על ממשלת בריטניה לשנות את מדיניותה. גם "תוכנית המרד" המעורפלת והבלתי-ריאלית, שקדמה למלחמת העולם השנייה, ואשר יצרה את המיתוס על קיומה של רציפות בין פעולות ז'בוטינסקי לבין "הכרזת המרד" מפברואר 1944, לא באה לעולם אלא מתוך היענות ללחצים של החוגים האקטיביסטים בתוך בית"ר ובאצ"ל וגם היתה — אם היתה — סטיה זמנית מאד מהלך-הרוח הבסיסי, המהותי של ז'בוטינסקי. לא תכנית הנחיתה בחופי א"י, שנועדה כעצם להיות מבצע הפגנתי יותר מאשר פעולה לתפישת השלטון, אלא הנסיון המחודש ליצור צבא יהודי במסגרת בנות-הברית — הוא שהיה מהותי ואורגאני להשקפתו המדינית הרצופה של ז'בוטינסקי מאז 1917 ועד אוגוסט 1940. אפשר לטעון כנגד הדברים האלה, כי את ז'בוטינסקי ואת תפקידו יש לאמוד ולהעריך על פי האידיאות המנחות והיעדים הגדולים שהציב — אידיאות ויעדים כשלעצמם, ובהקבלה לאידיאות וליעדים של מנהיגים של תנועות ציוניות אחרות. מנקודת-הצפיית זאת, התמורה, ואפילו המהפך, באמצעים שננקטו, לא היתה אלא תמורה טכנית, אירגונית וטקטית, אך לא תמורה באידיאות. כל שינויי השיטה נבעו כולם מאותה אידיאה מנחה, שניסתה להגשים עצמה פעם ב"מים" ופעם אחרת ב"אש". בתיאורים אלה מופיע ז'בוטינסקי כמי שקובע יעדים מרחיקי-ראות ומקדים בכך את זמנו. אבל ז'בוטינסקי היה לא רק דמות מחנכת, מעמיקה ונושאת אידיאה, כי מדינאי אינו רק מי שקובע יעדים ומחנך על פיהם; הוא לא רק מי שקובע לתנועה תוכנית פעולה ומעניק לחבריה חוייה משותפת; הוא גם מי שצריך לבנות את הכלים ולהציע את האמצעים כדי לממש את האידיאה; הוא פועל במישור המדיני והפוליטי הקונקרטי. וכזה הרי היה ז'בוטינסקי עצמו, ואחריו תנועתו, שהדגישו מה שנראה להם חיוני ביותר: אי אפשר להפריד בין הצבת יעדים ושאיפה אליהם לבין השיטות להשגתן; בין איסטרטגיה לטקטיקה. איסטרטגיה וטקטיקה משולבות זו בזו באופן מהותי. ועל כן אי-אפשר בשום מקרה להפריד בין האידיאה לבין השיטות. באוגוסט 1913 כתב חיים וייצמן במכתב לליאופולד גרינברג דברים שחושפים אולי יותר מהרבה דברים אחרים את מהות המתח הפנימי בתוך התנועה

מעורבותו הפעילה בוויכוחים ובמאבקים אחרים. לדוגמא — לא רק השקפתו הציונית־דמדינית הבסיסית, אלא גם מאמריו החריפים ביותר, שנכתבו סביב שבתה שולית בבית־חרושת לביסקוויטים בירושלים, הם שעיצבו את תדמיתו וקבעו את היחס כלפיה, ביחוד מצד מבקריה.

י. מעמדו הייחודי בתנועה דבת המתחים הפנימיים

הפרסוניפיקציה של התנועה עם דמותו של ז'בוטינסקי ותיאורה של הדמות כמיקשה הד־משמעית אחת יש בכך כדי לרדד את התיאור ההיסטורי ואת ההבנה ההיסטורית. יש בהם כדי צוות כלפי תנועה וכלפי קבוצה רחבה של אנשים אחרים מלבדה, שהשתתפו בעיצוב דרכה של התנועה ושל רעיונותיה ופעולותיה. אבל יותר מכל, יש בהם כדי ליצור תמונה פשטנית ורדודה המתעלמת מן המתחים והקונפליקטים שהיו בתוך התנועה עצמה. מעמדו הייחודי של ז'בוטינסקי היה זה, שלמרות המתחים האלה שמר על מעמדו הסמכותי בתנועה, ומעמד זה היה הדבק העיקרי שליכד את התנועה ושמר על רציפות קיומה האירגונית והאידיאית. מעמדו הייחודי משתקף עוד יותר בעובדה כי לא רק מי שהלך בדרכו בכל, אלא גם מי שסטה לעתים ממנה ופעל אחרת, המשיך לבקש את הלגיטימציה בו ובתורתו, כדי להעמיק ולבסס את תודעת הרציפות האידיאית; כאילו כל מעשה נשאל מפעלו של האיש וכל מעשה חיובי אינו אלא ביצוע הלכה למעשה של אחד מעקרונותיו. היחס בין האידיאל למציאות נקבע — וממשיך לעיתים להיקבע (בכנות, או מתוך דבקות של קדושה באידיאולוגיה) ביחס בין משנתו של אדם והגשמתה החלקית לבין עיקריה ששובשו במרוצת העשיה או שלא הוגשמו עדיין כלל. מעמד כזה הוא אכן יחיד ומיוחד, והוא חזק עד כדי כך, שהוא מסוגל לעתים גם להשפיע על עיצוב אופיו של העיון ההיסטורי.

דומה, כי לא נשאר מנהיג ציוני, שנשאר רלוונטי כליכך במשנתו בשביל ממשיכי דרכו כמו ז'בוטינסקי, והמנסים להפוך אותו לרלוונטי גם בשביל הציבור כולו. השאלה מהו אכן הרלוונטי והאקטואלי במשנתו ובשיטתו, וכן העיון במאבק על פרשנות המורשת של ז'בוטינסקי בתוך התנועה הז'בוטינסקאית לדורותיה, מחייבים דיון מיוחד. עם זאת מן הראוי לשימ-לב, שאם היה מי שהגדיר ואפיין בצורה הטובה ביותר את היחס כפי שנוצר ונקבע בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו, הרי היה זה ז'בוטינסקי עצמו; ב"סיפור ימי" כתב: "בראשית ברא אלקים את רצונו של יחיד, אך לימי זקנתו אולי יזכה אותו יחיד להכיר את הד רצונו בלב התמונים. אין זו פילוסופיה שלי: להפך, זוהי פילוסופיה ששנאתי כל ימי חיי... איננה "שלי"; של המציאות, ולפעמים — לדאבוני העמוק"¹⁹.

ה ע ר ו ת :

1. ז. ז'בוטינסקי, כתבים, זכרונות בן דורי עמ' 213—217.
2. ראה: יצחק אורן "ז'בוטינסקי ואני" (הוצ' "הדר", 1980), בין מאבק להארמוניה, עמ' 58—64.
3. מ. גליקסון, זאב ז'בוטינסקי, מעברות, ח' אייר, ולביקורו בארץ, "הארץ", כ"ב תשרי תרפ"ז.
4. מכתב לאוסקר גרוזנברג, 12.11.1925, מכתבים, עמ' 72—74.
5. שכטמן, ב. עמ' 309—312.

6. "לקח יובלו של שבצ'נקו" — ז'בוטינסקי, על ספרות ואמנות, עמ' 134—140.
7. מכתב לאלהו בן־חורין ב־9.8.1925; מ"ז.
8. "האומה", חוב' 61—62.
9. ליעקבי, בעניין זה ראה — יעקב שביט, "מרום למדינה" (1978), עמ' 98—106.
10. מכתב לא. דיסנצ'יק, מ"ז — א 2/21/2, כתבים ציוניים ראשונים, עמ' 163—214.
11. "מה עלינו לעשות"? (1905).
12. מכתב לבן־גוריון בכרך "מכתבים", עמ' 44.
13. מכתבים לגפשטיין ולגרוזנברג מיום 12.7.30 ומיום — 27.9.1927.
14. ראה מובאות של יוסף נדבה ויהודה בנארי ב"האומה", הוברת ב'—ג' (61—62), ספטמבר 1980.
15. תנאי מוקדם לתכנית העשור (1958) הכרך — "בסער", עמ' 241.
16. כתבים — פטציה בגולה, התנגדות בארץ ישראל (1932), נאומים, עמ' 144—146.
17. שם.
18. "סיפור ימי", עמ' 177—178.